

УДК 343.4

МНИШЕНКО Є.С., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЗМІСТ ПРАВА НА ОТРИМАННЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ПОГЛЯД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація: Про проблеми визначення змісту поняття “право на отримання освіти” під кутом зору кримінально-правової політики. Акцентується увага на необхідності визначення основних критеріїв, якими б мала керуватися вітчизняна кримінально-правова політика у протидії злочинам, що посягають на право на отримання освіти всіх рівнів: від дошкільної до післядипломної освіти. Наводяться докази низької ефективності нинішньої кримінально-правової політики у цій сфері та обґрунтовуються підходи щодо розширення тлумачення права на отримання освіти, розробку відповідних тактичних і стратегічних заходів для підвищення такої ефективності.

Ключові слова: право на отримання освіти, кримінально-правова політика, право на отримання дошкільної освіти, право на отримання загальної середньої освіти, право на отримання вищої освіти, право на отримання післядипломної освіти.

Аннотация: О проблемах определения содержания понятия “право на получение образования” под углом зрения криминально-правовой политики. Акцентируется внимание на необходимости определения основных критериев, которыми должна была руководствоваться отечественная уголовно-правовая политика в противодействии преступлениям, которые посягают на право получение образования всех уровней: от дошкольного до последипломного образования. Приводятся доказательства низкой эффективности нынешней уголовно-правовой политики в этой сфере и обосновываются подходы по расширению толкования права на получение образования, разработку соответствующих тактических и стратегических мер для повышения такой эффективности.

Ключевые слова: право на получение образования, уголовно-правовая политика, право на получение дошкольного образования, право на получение общего среднего образования, право на получение высшего образования, право на получение последипломного образования.

Summary. On the problems of determining the content of the concept of "right to education" from the perspective of the criminal-legal policy. Emphasizes the need to identify the main criteria that should guide the domestic criminal policy in combating crimes that infringe on the right to education at all levels, from pre-school to post-graduate education. Proofs are given the low efficiency of the current penal policy in this area and justified approaches to enhance interpretation of the right to education at all levels and the development of appropriate strategic and tactical measures to improve this efficiency.

Keywords: right to education, the criminal policy, the right to pre-school world, the right to secondary education, the right to higher education, the right to post-graduate education.

Постановка проблеми: Кримінально-правова політика “визначає межі об’єкта впливу, об’єм, основні принципи і прийоми впливу на злочинність” [1, с. 26], для неї важливі найгостріші, найнебезпечніших риси девіантних проявів, які характеризують діяння як злочинно небезпечне. При цьому, саме кримінально-правова політика у сферу дії якої входять і принципи та прийоми впливу на злочинність – тобто і на ті діяння, які вже визнані злочинами, але, при цьому, вплив, який здійснюється на них є неналежним - слабким, або, навпаки – надто суворим. В.М. Кудрявцев писав: “вивчення цих явищ, як неважко зрозуміти, неможливо здійснювати в рамках самого права, оскільки ефективність його виражається у кінцевому рахунку, саме у впливі на не правові явища, на фактичні відносини людей” [2, с. 59]. Це обумовлює актуальність визначення сутності наповнення поняття “право на освіту” в контексті розробки і запровадження заходів відповідної кримінально-правової політики в Україні.

Метою статті є дослідження питання підвищення ефективності та вдосконалення підходів кримінально-правової боротьби зі злочинами, що посягають на право на отримання освіти.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-правова політика, як політика загальнонаціональна, поділяється на певні сфери, на які здійснює вплив. Вона може бути спрямована на окремі сфери суспільних відносин, які підлягають убезпеченню від суспільно-небезпечних посягань. У різних сферах, які підлягають увазі кримінально-правової політики, критерії і небезпечності, і характеру та ефективності кримінально-правового впливу неоднакові. Сфера, що забезпечує право на отримання освіти, дуже специфічна з двох причин: по-перше, вона представляє собою гарантовану державою можливість отримати освіту, і кожна особа в державі таким правом скористатися може, а, по-друге, реалізація такого права надто залежна від суб'єктів її реалізації на всіх рівнях, і, зокрема, первинному. Крім того, в державі фактично відсутня практика, як доводилося вище, притягнення до відповідальності за прямі посягання на право на отримання освіти. Останнє ще у більшому ступені стосується системи хабарів в процесі навчання та вчинення безпосередніх посягань на право на освіту (ст. 183 КК України [3]).

З метою виявлення важливих саме для кримінально-правової політики ознак порушення права на освіту – а саме тих показників щодо освіти різних рівнів, дослідимо визначення поняття “право на освіту”, які надаються загальними та спеціальними актами вітчизняного законодавства з позицій важливих для кримінального права, і, відповідно, КПП. Фактично, такі показники демонструватимуть, чого саме позбавляють злочинні дії, які містять ознаки посягання на право на освіту у закладах освіти.

Необхідно окреслити такі критерії. До них мають належати ті вихідні дані основних визначень права на освіту, які описують (охоплюють) категорії, що потребують захисту. Такі категорії містяться в середині дефініції конституційного поняття права на освіту та спеціальних підходів, які визначають право на окремі її складові на рівні дошкільної, загальної середньої, вищої та інших видів освіти, категорії суб'єктів таких прав, а також характеристики посягань, які на такі права можуть спрямовуватися.

Відповідно до ст. 53 Конституції України [4], право на освіту характеризується з чотирьох позицій:

1. Доступне для реалізації право на отримання освіти (загальний підхід) гарантується державою.

2. Забезпечення державою такої доступності та безоплатності освіти на таких рівнях: дошкільна освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; вища освіта в державних і комунальних навчальних закладах (на забезпечення зазначеного держава виконує необхідні функції з їх розвитку); післядипломна освіта. Також державою здійснюється надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

3. Державою гарантується громадянам реалізація їх права безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

4. Громадянам, які належать до національних меншин, державою гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 ст. Закону України “Про освіту” [5] право громадян України на освіту сформульовано так: Громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин. Права інших категорій осіб описані у ст. 4 цього ж Закону.

Виходячи з конституційного визначення права на освіту та визначення поняття освіти, право на отримання освіти в широкому сенсі може тлумачитися як право громадян України на отримання безкоштовної освіти в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин, а також право інших фізичних осіб на отримання освіти у порядку, встановленому чинним законодавством України.

За окресленими критеріями серед критеріїв такої дефініції можна виділити такі основні критерії, важливі для сприйняття кримінально-правовою політикою як: право громадян України на отримання безкоштовної освіти в усіх державних навчальних закладах; право інших фізичних осіб на отримання освіти у порядку, встановленому чинним законодавством України; недопустимість обмеження права на отримання освіти в залежності від статі, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин.

Розглянемо їх на рівні визначень окремих видів освіти відповідно до спеціальних законів України, якими регламентуються такі види.

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 4 Закону України “Про дошкільну освіту” [6], дошкільна освіта – “є обов’язковою первинною складовою частиною системи безперервної освіти в Україні” (ч. 1), дошкільна освіта, відповідно до визначення за ч. 2 ст. 4 цього Закону – “цілісний процес”, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду. При цьому, у ч. 3 ст. 4 Закону України “Про дошкільну освіту” зазначено, що “дошкільний вік – базовий етап фізичного, психологічного та соціального становлення особистості дитини”.

Ч. 1 та 2 ст. 9 Закону України “Про дошкільну освіту” вказує: “Громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак мають рівні права на здобуття дошкільної освіти у дошкільних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, а також у сім’ї.

Здобуття дошкільної освіти у відповідних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності має забезпечити виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти [7]. Відповідно до нього відносно дошкільної освіти визначені такі основні засади: визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі в розвитку особистості; збереження дитячої субкультури; створення сприятливих умов для формування особистісної зрілості дитини, її базових якостей; пріоритет повноцінного проживання дитиною сьогодення у порівнянні з підготовкою до майбутнього етапу життя; повага до дитини, врахування індивідуального особистого досвіду дошкільника; компетентнісний підхід до розвитку особистості, збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів та особистісних якостей і вольової поведінки дитини; надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними; формування у дітей цілісної, реалістичної картини світу, основ світогляду.

Також, відповідно до цього акту, дошкільна освіта систематизована за освітніми лініями: “Особистість дитини”, “Дитина в соціумі”, “Дитина в природному довкіллі”, “Дитина у світі культури”, “Гра дитини”, “Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі”, “Мовлення дитини”, що забезпечує неперервність змісту освітніх ліній дошкільної та початкової ланок. В тексті Базового компоненту дошкільної освіти визначено:

“Виключення з інваріантної частини будь-якої з освітніх ліній порушує цілісність розвитку дитини на рівні дошкільної освіти і наступність її в початковій школі” [7]

Остання позиція також має враховуватися серед критеріїв, важливих для сприйняття права на дошкільну освіту кримінально-правовою політикою, оскільки Базовий компонент дошкільної освіти є актом, який поширюється на діяльність всіх дошкільних навчальних закладів у межах України, його дія забезпечує розвиток всіх дітей дошкільного віку у нашій державі, гарантуючи їм належний зручний перехід від дошкільної до початкової освіти в системі безперервної освіти в державі.

Крім цього, необхідно враховувати також те, що дошкільна освіта передбачає перебування дітей під наглядом вихователів та допоміжного персоналу без участі у реалізації завдань дошкільної освіти фактично без участі батьків (опікунів, піклувальників) протягом робочого часу тижня. Таке перебування передбачає реалізацію викладачами та допоміжним персоналом значної кількості додаткових побутових функцій: виховна функція, гігієнічні заходи, годування, організація відпочинку тощо.

З одного боку, такі функції не входять безпосередньо в обсяг права на освіту, а з іншого, впливають на зміст та обсяг самої освіти на дошкільному рівні, адже від того комфорту, який відчуває дитина під час перебування в закладі ДО, безпосередньо залежить сприйняття нею оточуючого світу. Таким чином, побутові умови та психологічна атмосфера в закладі дошкільної освіти також повинні оцінюватися як складова забезпечення можливості повноцінної реалізації дитиною свого конституційного права на освіту.

Маючи рівні права не всі діти відповідають певним умовним критеріям вікового розвитку, які пред’являються до дитини певного віку. Діти розвиваються неоднаково, і, відповідно, такий рівень має безпосередньо оцінюватися при підходах до формування груп у межах навчальних закладів, а у разі наявності у дітей вад, які потребують додаткових потреб – на рівні створення спеціальних навчальних закладів дошкільного рівня освіти, які спеціалізуються на роботі з такими дітьми. Саме формуванням таких груп та створенням відповідних закладів дошкільної освіти забезпечується право на освіту в частині недопустимості обмеження права на освіту в зв’язку зі станом здоров’я.

Хоча поняття “інші обставини”, наявність яких не може бути причиною позбавлення права на освіту, не визначені на рівні Закону України “Про освіту”, і, очевидно, перелік таких умов обмежений бути фактично не може, частково вони визначені у ст. 53 Конституції. Особливу увагу слід приділити умовам недопустимості порушення права на освіту національних меншин: “Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства” [4].

Сьогодні таким законом є Закон України “Про засади державної мовної політики” [8]. Відповідно до ч. 2 ст. 7 до регіональних мов або мов меншин України віднесені мови російська, білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, ідиш, кримськотатарська, молдавська, німецька, новогрецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, русинська, караїмська, кримчацька. Відповідно ж до ч. 3 цієї статті До кожної мови, визначеної у частині другій цієї статті, застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, за умови, якщо кількість осіб – носіїв регіональної мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 відсотків і більше чисельності її населення.

Виходячи з цього, очевидно, що заклади дошкільної освіти, в залежності від наявності у території їх розташування визначеної регіональної мови з числа визначених вище, повинні забезпечувати викладання на відповідній мові.

Мовне питання є невід’ємною складовою права на освіту, і, зокрема, на дошкільну освіту, оскільки визначене безпосередньо у якості критерію права на освіту у ст. 53 Конституції України. Мова, як різновид носія інформації, забезпечує людині можливість спілкування, і обмеження людини у праві на спілкування в процесі навчання нівелюватиме таке навчання повністю. Отже, додержання мовного законодавства на рівні права на отримання дошкільної освіти також є важливим критерієм, що має братися до уваги.

Виходячи з окресленого, кримінально-правова політика у сфері права на освіту серед основних критеріїв права на дошкільну освіту має визначати: право дитини на доступ до набуття нею першого рівня безперервної освіти, який відповідає рівню необхідному для переходу до початкової загальної середньої освіти, який включає всі лінії Базового компоненту дошкільної освіти в Україні; право на доступ до забезпечення різнобічного розвитку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; право на доступ до формування у неї моральних норм та життєвого соціального досвіду; право на отримання дитиною-громадянином України дошкільної освіти на рідній мові; право на отримання дошкільної освіти незалежно від рівня вікового та розумового розвитку та фізичних вад; право на безпечне життя та здоров’я (у тому числі психічного здоров’я).

Право на отримання загальної середньої освіти є наріжним каменем всієї системи освіти в державі, оскільки саме вона є єдиним рівнем у системі освіти, який є обов’язковим для всіх громадян.

Відповідно до ч. 1 ст.3 Закону України “Про загальну середню освіту” [9] загальна середня освіта – “цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності”. Ч. 2 ст. 3 Закону “Про загальну середню освіту” встановлено, що загальна середня освіта є “обов’язковою основною складовою безперервної освіти”, яка, відповідно до ч. 3 тієї ж статті спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Систему загальної середньої освіти, відповідно до ст. 4 Закону України “Про загальну середню освіту” утворюють загальноосвітні навчальні заклади всіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, навчально-виробничі комбінати, позашкільні заклади, науково-методичні установи та органи управління системою загальної середньої освіти, а також професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації, що надають повну загальну середню освіту.

У рівній мірі і у даному випадку зберігається право людини на отримання навчання рідною мовою, яке гарантується Законом України “Про засади державної мовної політики” [8]. Аналогічно це стосується права на отримання такої освіти незалежно від рівня вікового та розумового розвитку та фізичних вад та на безпечне для життя та здоров’я (у тому числі психічного здоров’я) перебування у закладі системи загальної середньої освіти під час реалізації права на отримання дошкільної освіти.

З оглядом на всезагальне значення загальної середньої освіти та співставлення визначення обсягу такої та критеріїв конституційного права на освіту в цілому, сформулюємо основні критерії, які важливі для кримінально-правової оцінки

порушення права на таку освіту. Такими важливими для сприйняття кримінально-правової політики критеріями загальної середньої освіти є: право людини на отримання безоплатної загальної середньої освіти у закладах, що утворюють систему загальної середньої освіти, які перебувають у державній та комунальній власності; право на доступ до оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності; право на інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості; право громадянина України – представника національної меншини на отримання загальної середньої освіти на рідній мові; право на отримання загальної середньої освіти незалежно від рівня вікового та розумового розвитку та фізичних вад; право на безпечне для життя та здоров'я (у тому числі психічного здоров'я) перебування у закладі загальної середньої освіти під час реалізації права на освіту.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону “Про професійно-технічну освіту” [10] професійно-технічна освіта є складовою системи освіти України. Професійно-технічна освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури. Професійно-технічна освіта здобувається у професійно-технічних навчальних закладах.

Відповідно до ст. 4 Закону України “Про професійно-технічну освіту” система професійно-технічної освіти складається з професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, що проводять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, навчально-методичних, науково-методичних, наукових, навчально-виробничих, навчально-комерційних, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, обчислювальних та інших підприємств, установ, організацій та органів управління ними, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників.

Право на отримання професійно-технічної освіти, таким чином, з позицій кримінально-правової політики, має характеризуватися такими критеріями: право людини на доступ до оволодіння знаннями, уміннями і навичками в обраній нею галузі професійної діяльності: право на розвиток компетентності та професіоналізму, право на виховання загальної і професійної культури, хоча останні дві позиції менш значні в порівнянні з першою, яка характеризує безпосередньо функціональну задачу професійно-технічної освіти.

Відповідно до абзацу 1 ст. 1 Закону України “Про вищу освіту” [11], вища освіта – рівень освіти, який здобувається особою у вищому навчальному закладі в результаті послідовного, системного та цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, який ґрунтується на повній загальній середній освіті й завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації.

Зміст її, відповідно до абз. 2 цього ж положення, є обумовлена цілями та потребами суспільства система знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що має бути сформована в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва

Право громадян на вищу освіту визначено у ч. 1 ст. 4 Закону України “Про вищу освіту” таким чином: Громадяни України мають право на здобуття вищої освіти.

Громадяни України мають право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі в межах стандартів вищої освіти, якщо певний освітньо-кваліфікаційний рівень громадянин здобуває

вперше. Вони вільні у виборі форми здобуття вищої освіти, вищого навчального закладу, напряму підготовки і спеціальності.

До громадян у праві безоплатного отримання вищої освіти у державних і комунальних вищих навчальних закладах на конкурсній основі прирівняні біженці та особи, що потребують додаткового захисту (ч. 3 ст. 4).

Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, відповідно до ч. 2 цієї ж статті, мають право на здобуття вищої освіти, крім права на здобуття вищої освіти за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Таким чином, до факторів, що мають враховуватися при формуванні кримінально-правової політики в сфері права на отримання вищої освіти, слід визначати такі: право на отримання послідовного, системного та цілеспрямованого засвоєння змісту навчання, право на отримання системних знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних і громадянських якостей, що мають бути сформовані в процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури та мистецтва; право на здобуття певної кваліфікації (за підсумками державної атестації).

Відповідно до ч. 10 Закону України “Про вищу освіту” післядипломна освіта – спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення і оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. У цьому ж положенні визначені обсяги післядипломної освіти:

- перепідготовка – отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду;
- спеціалізація – набуття особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості, в межах спеціальності;
- розширення профілю (підвищення кваліфікації) – набуття особою здатностей виконувати додаткові завдання та обов'язки в межах спеціальності;
- стажування – набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної спеціальності.

Отже, критеріями кримінально-правової оцінки права на отримання післядипломної освіти слід визначати як право на доступ до: перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації та стажування.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 КК України, “Кримінальний кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина...”[3]. Право на освіту є одним з найважливіших конституційних соціальних прав людини і громадянина, регламентованим ст. 53 Конституції України [4], і, відповідно правове забезпечення права перебуває на освіту у сфері дії КК України. Однак, як вбачається з положень ст. 183 КК України, як єдиної спеціальної норми, яка стосується прямого (на думку законодавця) порушення права на освіту, очевидно, всіх описаних сфер можливих порушень права на освіту вона не охоплює. Огляд винесених в Україні протягом 2008 – 2012 рр. обвинувальних вироків за ст. 183 КК України (у кількості непомірній з загальною навалюю порушень такого права – за 4 роки по Україні – лише 4 обвинувальні вирoki [12 – 15]).

Висновки.

Питання підвищення ефективності та вдосконалення підходів кримінально-правової боротьби зі злочинами, що посягають на право на отримання освіти гостро

вимагає розробки спеціальних стратегічних і тактичних заходів боротьби з ними засобами матеріального кримінального права.

Сприйняття права на отримання освіти як сфери дії кримінально-правової політики, має виходити з визначених критеріїв кожного з рівнів освіти, як гарантованих вітчизняним законодавством прав на отримання дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти.

Використана література

1. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні і правові проблеми / П.Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
2. Кудрявцев В.Н. Социологический анализ правовых явлений. О структуре марксистской социологической теории / В.Н. Кудрявцев. – М. : Изд-во МГУ, 1970. – С. 58-65.
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.01 р. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page5)
4. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80)
5. Про освіту : Закон України від 23.05.91 р. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12)
6. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.01 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14/page](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14/page)
7. Про схвалення нової редакції Базового компонента дошкільної освіти : Рішення колегії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 04.05.12 р. № 5/2-2. – Режим доступу : [//www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v_5-2736-12](http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v_5-2736-12)
8. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.12 р. – Режим доступу : [//www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/page2](http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/page2)
9. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.99 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14/page](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14/page)
10. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10.02.98 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80)
11. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.02 р. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/page](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/page)
12. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області по справі № 1-365/08 : Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : [//www.reyestr.court.gov.ua/Review/2925898](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2925898)
13. Вирок Нововолинського міського суду Волинської області по справі № 0312/1490/2012. Провадження № 1/0312/189/2012 : Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : [//www.reyestr.court.gov.ua/Review/26040278](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26040278)
14. Вирок Олександрівського районного суду Кіровоградської області по Справі № 1117/14/12. Провадження № 1/1117/12/12 : Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : [//www.reyestr.court.gov.ua/Review/21453415](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21453415)
15. Вирок Червоноармійського районного суду Житомирської області по Справі № 1-3/11 : Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу : [//www.reyestr.court.gov.ua/Review/21526288](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21526288)

Рецензент: Фріс П.Л., доктор юридичних наук, професор.

~~~~~ * * * ~~~~~